

Volt egyszer egy Jeruzsálem utca

Egy régi nyíregyházi utcánév nyomában

Az elmúlt év decemberében érdekes híre figyeltem föl a Szombat c. lap oldalán: Budapesten egy I. kerületi parkot Jeruzsálemről nevezett el a Fővárosi Közgyűlés. „Ezzel a magyar főváros is csatlakozott azokhoz a világvárosokhoz, amelyek köztéri elnevezéssel tisztelgnek a keresztény-zsidó kultúrában kiemelkedő szerepet betöltő ősi település, a modern Izrael fővárosa előtt”¹ – írja a lap. A hír azért is keltette föl a figyelmemet, mert a nyíregyházi utcanevek történetében szintén előfordul ez a név: a városközpont közelében vezető régi-mai Keskeny utcának a XIX. század második felében több mint három évtizedig Jeruzsálem utca volt a neve. A régi nyíregyházi közterületnevek között talán ez a legkülönlegesebb és eredetét tekintve az egyik legrejtélyesebb.

E névnek a magyarországi elnevezésekben való előfordulása Scheiber Sándort² is foglalkoztatta, és a Magyar Nyelvőrben két rövid írásában³ tette közzé az általa ismert adatokat. Ő akkor (1966-ban és 1967-ben) Budapest egyik régi nyomortelepének, egy nagyszombati utcának, továbbá egy Simonyiban lévő dűlőnek és egy Nyitra megyei irtványnak⁴ az elnevezését említette, valamint két hegynek a nevét: az egyik az erdélyi Bethlen nevű faluban, a másik Veszprémben található. Ez utóbbi nem csupán a hegy neve, az itt kiépült városrészt is Jeruzsálemhegynek hívják. Ezen kívül jelenleg még Hollóházán és Gyöngyösön viseli egy-egy utca Jeruzsálem nevét. A nyíregyházi Jeruzsálem utca azonban 1890 óta már csak a régi térképeken szerepel.

Az 1840-ben készült, kézzel rajzolt térképen⁵ még a *Keskeny utca* elnevezés olvasható az Orosz (ma Kossuth Lajos) és a Körtevény (ma Körte) utcával párhuzamosan vezető, szabálytalan rajzolatú utcácska nyomvonalán. Abban az időben még nem a hivatal adott nevet a közterületeknek, hanem az ott élő lakosok. Ezek az úgynevezett természetes vagy népi nevek az adott utca vagy tér jellegzetes tulajdonságát (méretét, helyzetét, irányát, jellegzetes növényzetét, épületét stb.) jelölték meg, tehát a hely és a neve valóságos kapcsolat-

ban állt egymással. Az Orosz utca pl. az ott élő orosz (görögkatolikus) vallású lakóiról kapta nevét, a régi kerteken épült Körtevény utca a körtefáról, a Selyem utca pedig arról, hogy az északi végén lévő epreskert mellett (melyről szintén elneveztek egy utcát) selyemhernyó-tenyésztés folyt. A korabeli térképeken jól látszik, hogy a Keskeny utca – különösen az északi fele – valóban a legkeskenyebb utcácska, csak középtájon látható egy térszerű kiöblösödés. Az utca több mint száz évig hosszabb volt, mint ma: kb. ott kezdődött, ahol most a Hősök terén álló zöld irodaház érintkezik a mellette lévő emeletes lakóépülettel. Mérete a második világháború utáni városrendezés során, de főleg a Vay Ádám körút kiépítésével csökkent a felére.

Az 1840 utáni időszakból két térképen találkozunk a *Jeruzsálem utca* elnevezéssel: az 1870-ben készült kataszteri térképen⁶ és az 1890-es várostérképen.⁷ Ezek azonban nem adnak útmutatást arra vonatkozólag, hogy mikortól kezdték *Jeruzsálem utcának* nevezni a korábbi *Keskeny utcát*. Ezért más forrásokból próbáltam ennek utánajárni, s annak is, ami még jobban érdekelt, hogy vajon mi adhatta a

névváltozás alapját. Annak meghatározásához, hogy időben mikor jelenhetett meg ez a név, jó forrásnak ígérkeztek a korabeli egyházi anyakönyvek,⁸ melyekben többé-kevésbé részletesen a lakcímek is szerepelnek. Nyíregyházán legkorábban – már 1853-tól – a református anyakönyvekben tüntették föl az utcaneveket is, a többi egyház anyakönyvében ez az adat még kétféle évtizedig nem szerepelt. Ezért a református anyakönyvre támaszkodtam annak kiderítésére, hogy körülbelül mikortól lépett a Keskeny utca elnevezés helyébe a *Jeruzsálem utca*. 1854 júliusában még a régi név olvasható egy Rozina nevű kislány születésének bejegyzésénél.⁹ Az utcában a következő anyakönyvi esemény – szintén egy gyermek születése – 1856 szeptemberében történt, ezt a gyermeket azonban már a „*Jeruzsálemi útca*”¹⁰ címmel jegyezték be. Ezt követően ritkán még előfordult, hogy visszatért a korábbi *Keskeny utca* név, de az 1870-es évek elejétől már egyértelműen csak a *Jeruzsálem* nevet használták. Ezt erősíti meg az 1870-es évek végétől már az utcaneveket is feltüntető katolikus, illetve kicsivel később az izraelita anyakönyvi bejegyzések is.

¹ <https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/jeruzsalemrol-neveznek-el-egy-kozteruletet-budapesten-a-budai-duna-parton> Letöltés: 2018. december 16.

² Scheiber Sándor (1913–1985) a budapesti Rabbiképző Intézet (ma ORZSE) egykori igazgatója, nyelvész, irodalomtörténész.

³ Scheiber Sándor 1966. Jeruzsálem – magyarországi elnevezésekből. Nyr. 422-423., Scheiber Sándor 1967. További adatok a magyarországi Jeruzsálem-nevekhez. Nyr. 495.

⁴ irtvány: kiirtott erdőrészt

⁵ MNL SZSZBML XV. 1. T. 269.

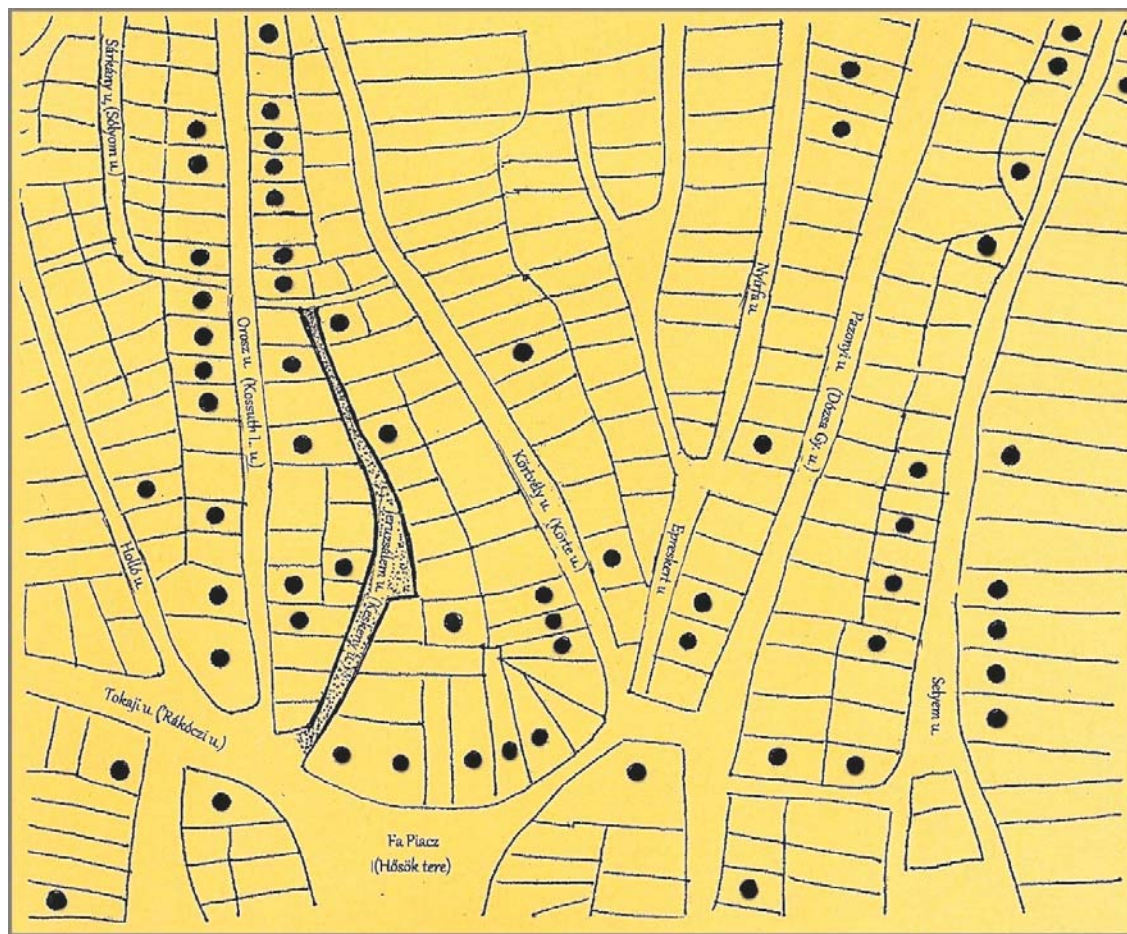
⁶ <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2415638.4066828596%2C6099167.023673901%2C2419419.6509258416%2C6100361.352240857> Letöltés: 2018. december 16.

⁷ MNL SZSZBML XV. 1. T. 250.

⁸ <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=76505&query=%2Bplace%3A%22Hungary%2C%20Szabolcs%2C%20Nyiregyh%C3%A1za%22> Letöltés: 2018. december 16.

⁹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CF2-J?i=200&cat=182183> Letöltés: 2018. december 16.

¹⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CF2-J?i=209&cat=182183> Letöltés: 2018. december 16.

Zsidók által lakott házak a Holló és a Selyem utca között elterülő városrészben (1869)
(A térképvázlatot a házsámokat is feltüntetető korabeli térképek alapján a szerző készítette.)

Érdekes jelenség, hogy amíg a keresztény anyakönyvekben – az 1856-os alaktól eltekintve – -i képző nélküli városnév szerepel (*Jeruzsálem*), a zsidók következetesen a *Jeruzsálemi* névalakot használják.

Vajon miért kapta a kis nyíregyházi utca ezt a szép elnevezést, mely zsidókban és keresztényekben egyaránt magasztos érzéseket kelt? Ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli névadási szokás szerint az utca és neve között valóságos kapcsolatot teremtettek a névadók, akkor arra kell gondolnunk, hogy valaminek történnie kellett ahhoz, hogy egy régi, megszokott elnevezést megváltoztassanak, és az új név három és fél évtizeden át általános használatúvá váljon. Valamely közterületnek Jeruzsálemről való elnevezését a szakirodalom általában a zsidósággal hozza kapcsolatba. E városnév erős asszociatív értéke s nem utolsósorban az a tény, hogy a korabeli nyíregyházi utcanevek között meglehetősen különleges volt, azt sugallja, hogy itt is a zsidósággal függhetett össze a névadás.

Talán közelebb jutunk a válaszhoz, ha megvizsgáljuk a zsidó lakosság számának alakulását az 1850-es évektől, illetve azt,

hogy a városnak mely részein telepedtek le nagyobb számban. (Más városokhoz képest Nyíregyházára később kezdtek beköltözni a zsidók, mivel 1753-ban, a tirpákok betelepítésekor Károlyi gróf ezt szerződésben tiltotta meg, s csak 1840 után indulhatott meg a zsidó lakosok bevándorlása.) A statisztikai adatok szerint 1850-ben még csak 60 zsidó élt a városban, ez az összlakosságnak mindössze 0,04 %-a volt. 1869-re – nem egészen két évtized alatt – számuk 1128-ra, azaz közel tizenkilenceresére nőtt. Ekkor a város lakóinak már 5,1 %-át tették ki.¹¹

Azt, hogy Nyíregyháza mely részein milyen létszámban laktak, az 1869-es népszámlálás adataiból¹² szintén meg lehet állapítani. Az 1128 főből 1050 élt benn a városban (a többiek a Nyíregyházához tartozó Királytelken vagy Simapusztán), s közel kétharmaduk a mai Bethlen Gábor és Bocskai utca vonalától északra elterülő városrészben lakott. A legtöbb család az Orosz (Kossuth Lajos), a Selyem, a Pazonyi (Dózsa György) és a Tokaji (Rákóczi) utcában élt, de jelentős számban voltak az Orosi (Bocskai), az Egyház és a Vendég (Bercsényi) utcában is. (A déli városrész-

ben a Debreceni (Luther) és a Kállai (Szent István) utcán laktak legtöbben.)

S ha a népszámlálás adatai alapján egy térképvázlatra bejelöljük, hogy pontosan mely házakban laktak zsidók, s megfigyeljük, hol helyezkedik el a Jeruzsálem utca, érdekes megállapítást tehetünk. Az utcácska a zsidók által legsűrűbben lakott városrész belsejében, a huszonegy zsidó portát számláló Orosz utca közvetlen szomszédságában húzódik. Bár nem ismerhetjük a néplélek korabeli motivációit, azt sem tudhatjuk, zsidó vagy keresztény volt-e az utcanev kezdeményezője, de nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a korábban csak keresztények lakta városban a zsidók megjelenésének volt abban szerepe, hogy Jeruzsálemről utcát neveztek el, és ez a név évtizedeken át élt a nyelvhasználatban.

1890-ben, amikor a soron következő népszámlálás előtt a város vezetése rendezte a közterületek elnevezését is, a tizenkilenc megváltoztatott név között a Jeruzsálem utcáé is szerepelt.¹³ Azt, hogy miért döntött a közgyűlés a névváltoztatás mellett, nem tudhatjuk, legfeljebb csak feltételezéseket fogalmazhatnánk meg, mivel sem a közgyűlési jegyzőkönyvben, sem az ezt előkészítő bizottsági ülés jegyzőkönyvében nem esik róla szó. Tény, hogy 1890 nyarától, immár hivatalos határozattal is megerősítve, ismét Keskeny utca lett az egykori Jeruzsálem utca neve.

Tragikus fordulata a sorsnak, hogy 1944-ben ezt a városrészt jelölték ki a gettó számára, és innen hurcolták el Nyíregyháza és a környező falvak zsidó lakosságát.

Ma két tér neve is őrzi a valaha itt élt zsidók emlékét. Az egyik a *Mártírok tere*, melyet 1947-ben az elhurcolt áldozatok emlékére neveztek el. A másik a holokauszt-emlékművet körülvevő *Bernstein Béla tér*, mely 2017 decemberében kapta Nyíregyháza egykori főbirtokosának nevét, aki harmincöt évig szolgálta egyházát és városát, s hittestvéreivel együtt halt ő is mártírhálál. Mindkét tér közel van ahhoz a kis utcához, mely a régi időkben évtizedekig viselte Jeruzsálem nevét.

Urbán Terézia

¹¹ Riczu Zoltán 1992. Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán. Jósza András Múzeum kiadványai 34. kötet. Nyíregyháza. 17.

¹² <https://www.familysearch.org/search/film/008144683?cat=152219> Letöltés: 2018. december 16.

¹³ MNL SZSZBML V. B. 72. Közgyűlési jkv. 1890–91. 18. f. sz. 18. cs. K. 5266. 5298. 5460/1890.